

# ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЗА ДАНИМИ WORLD VALUES SURVEY

©2018 САКАЛО О. Є., СТЕПАНЕНКО С. В.

УДК 316.3(477)

## Сакало О. Є., Степаненко С. В. Економічні цінності українського суспільства: за даними World Values Survey

У статті аналізується один із основних інтегруючих чинників суспільства – соціальні цінності. Для вивчення системи соціальних цінностей сучасного українського суспільства використовуються дані, отримані в ході найбільш масштабного на сьогодні міжнародного дослідницького проекту вивчення соціальних цінностей – World Values Survey. Розглядаються ціннісні орієнтації українців в економічній сфері життя: зайняття бізнесом, професійна діяльність, різниця в доходах, проблема безробіття, гендерна та вікова нерівність, місце роботи, вид праці тощо. Згідно з методологією проекту, всі цінності зводяться до чотирьох основних типів: цінності виживання, цінності самовираження, традиційні цінності та секулярно-раціональні цінності. На основі аналізу соціологічних даних робиться висновок про те, що українському суспільству більш притаманні цінності виживання та секулярно-раціональні цінності. Однак, водночас, мають помітне поширення й традиційні цінності, тобто наявний певний ціннісний симбіоз.

**Ключові слова:** суспільство, соціальні цінності, економічні цінності, цінності виживання, цінності самовираження, традиційні цінності, секулярно-раціональні цінності.

**Бібл.:** 11.

**Сакало Олександр Євгенійович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна)

**E-mail:** asakalo@ukr.net

**Степаненко Сергій Володимирович** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна)

**E-mail:** sv\_stepanenko@ukr.net

УДК 316.3(477)

UDC 316.3(477)

## Сакало А. Е., Степаненко С. В. Экономические ценности украинского общества: по данным World Values Survey

В статье анализируется один из основных интегрирующих факторов общества – социальные ценности. Для изучения системы социальных ценностей современного украинского общества используются данные, полученные в ходе наиболее масштабного на сегодняшний день международного исследовательского проекта изучения социальных ценностей – World Values Survey. Рассматриваются ценностные ориентации украинцев в экономической сфере жизни: занятие бизнесом, профессиональная деятельность, разница в доходах, проблема безработицы, гендерное и возрастное неравенство, место работы, вид труда и т. д. Согласно методологии проекта, все ценности сводятся к четырем основным типам: ценности выживания, ценности самовыражения, традиционные ценности и секулярно-рациональные ценности. На основе анализа социологических данных делается вывод о том, что украинскому обществу более свойственны ценности выживания и секулярно-рациональные ценности. Но, вместе с тем, значительно распространены и традиционные ценности, т. е. имеет место определенный ценностный симбиоз.

**Ключевые слова:** общество, социальные ценности, экономические ценности выживания, ценности самовыражения, традиционные ценности, секулярно-рациональные ценности.

**Библ.:** 11.

**Сакало Александр Евгеньевич** – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры политэкономии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (ул. Остроградского, 2, Полтава, 36000, Украина)

**E-mail:** asakalo@ukr.net

**Степаненко Сергей Владимирович** – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой политэкономии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (ул. Остроградского, 2, Полтава, 36000, Украина)

**E-mail:** sv\_stepanenko@ukr.net

## Sakalo O. Ye., Stepanenko S. V. The Economic Values of Ukrainian Society: According to the World Values Survey

The article analyzes one of the main integrating factors of society – social values. To study the system of social values of modern Ukrainian society, the article uses the data obtained during the most large-scale up to date international research project of researching social values – the World Values Survey. The value orientations of Ukrainians in the economic sphere of life are considered: doing business, professional activities, income difference, unemployment problem, gender and age inequality, place of work, type of labor, etc. Following the methodology of the project, all values are reduced to four main types: values of survival, values of self-expression, traditional values, and secular-rational values. On the basis of the analysis of sociological data it is concluded that for Ukrainian society more characteristic are the values of survival and secular-rational values. At the same time, the traditional values are substantially common, i.e. there is a certain value symbiosis.

**Keywords:** society, social values, economic values of survival, values of self-expression, traditional values, secular-rational values.

**Bibl.:** 11.

**Sakalo Oleksandr Ye.** – PhD (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Economy, Poltava V. H. Korolenko National Pedagogical University (2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36000, Ukraine)

**E-mail:** asakalo@ukr.net

**Stepanenko Sergii V.** – PhD (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Political Economy, Poltava V. H. Korolenko National Pedagogical University (2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36000, Ukraine)

**E-mail:** sv\_stepanenko@ukr.net

Не викликає сумнівів, що одним із основних інтегруючих елементів будь-якого суспільства є система соціальних цінностей. Цінності, так би мовити, репрезентують суспільство, погляди та світогляд його членів, становлять основу культури суспільства.

Соціальні цінності можуть розглядатися в широкому та вузькому значеннях. У першому випадку – це значимість явищ і предметів реальної дійсності з погляду їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальної групи, особистості. У другому – моральні та естетичні імперативи (ви-

моги), які вироблені людською культурою та є продуктами суспільств, свідомості. Індивід інтерналізує (засвоює) цінності у процесі своєї соціалізації [10].

Соціальні цінності створюють для людини своєрідні орієнтири в житті та соціальному просторі, визначають, що саме для кожного з нас є більш важливим, що менш, а чим взагалі можна поступитися. Цінності дуже важливі з точки зору мотивації соціальної поведінки, вони надають нам виправдання власних вчинків. За допомогою системи цінностей регулюється соціальна взаємодія [1, с. 518].

**Н**айбільшим сучасним міжнародним дослідницьким проектом вивчення соціальних цінностей є «Світове дослідження цінностей» (*World Values Survey*, далі – WVS), який очолює відомий американський соціолог, директор Центру політичних досліджень при Інституті соціальних досліджень Університету штату Мічиган, професор Р. Інглгарт. Насьогодні соціологічними дослідженнями у рамках проекту охоплено 97 країн, що загалом репрезентують 90% населення планети. Загалом, з 1981 по 2012 рр. було здійснено 6 етапів опитувань громадянської думки [11].

Зауважимо, що цінності є неоднорідними – можна виокремити як рівні соціальних цінностей, так і їхні види залежно від різних критеріїв. Цінності можуть бути моральними та матеріальними, політичними, економічними, релігійними тощо. Традиції, ритуали, обряди і т. п. теж можна вважати своєрідними соціальними цінностями.

WVS є широкомасштабним проектом, котрий дозволяє проаналізувати як систему цінностей суспільства тієї чи іншої країни загалом, так і виокремити для вивчення різні види цінностей. Також можливі порівняння ціннісних орієнтацій населення різних країн між собою, зіставлення думок та оцінок різних вікових і гендерних груп.

Серед багатьох аспектів та сфер життєдіяльності населення, що їх охоплює дослідження WVS, ми звернемо нашу увагу на економічні цінності, тобто все те, що пов'язано із поведінкою, судженнями, орієнтаціями людини в рамках соціального інституту економіки, його складових елементів, а також дотичних до нього явищ і процесів. Економічні цінності є вагомим мотиватором, вони скеровують, організують діяльність людини та тісно пов'язані з такими важливими аспектами економічної поведінки, як визначення уподобань та вибір.

Отже, метою статті є аналіз економічних ціннісних орієнтацій, притаманних сучасному українському суспільству, на основі даних соціологічного дослідження WVS.

В Україні опитування в рамках WVS проводилися Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка. Останнє опитування, в рамках шостої загальної

хвилі, було здійснене у 2011 р. Керівником проекту в нашій країні була О. Балакірева, котра є автором низки робіт з цієї теми [2; 3]. Також серед науковців, які розробляють дану проблематику, слід назвати праці В. Місютіної [5], А. Ручки [6; 7], Ю. Савельєва [8; 9].

**Д**ослідження WVS є крос-національними, лонгїтюдними програмами, що демонструють зміни у світогляді людей, у тому, чого вони хочуть від життя. Соціологи опитують представників усіх прошарків населення, використовуючи стандартизовані опитувальники, за допомогою яких з'ясовуються зміни у цінностях, що стосуються релігії, гендерних взаємин, трудової мотивації, демократії, системи управління в країні, соціального капіталу, участі у політичному житті, толерантності, охорони навколишнього середовища та суб'єктивного відчуття благополуччя тощо. Науковці аналізують вплив змін у цих цінностях на економічний розвиток країни, якість життя людей і демократію. Загалом, доводиться теза, що погляди на життя населення країни відіграють ключову роль у її економічному розвитку, у виникненні та функціонуванні демократичних інститутів, у поширенні гендерної рівності, а також суттєво впливають на ефективність управління. Дослідження здійснюються у країнах із різними політичними режимами, які мають різний економічний розвиток та являють собою різноманіття усіх культурних форм.

У основу порівняння дослідниками покладено класифікацію, котра нараховує чотири типи цінностей, з'єднаних у дві великі категорії: Цінності виживання/Самовираження та Традиційні/Секулярно-раціональні цінності [4, с. 80–84].

До *цінностей виживання* належать економічна та фізична безпека, матеріальні цінності, нетерплячість до інакودумства, ксенофобія, низька оцінка свободи та прав людини, готовність прийняти авторитаризм, покірність; до *цінностей самовираження* – високі оцінки особистості, прав і свобод людини, успіху, матеріальні блага, гендерна рівність. Загалом, результати досліджень засвідчують, що цінності виживання більш притаманні посткомуністичним східноєвропейським країнам і країнам Азії та Африки, а цінності самовираження – жителям Західної Європи та англомовним країнам (США, Канада, Австралія). Також помічено зв'язок між ступенем поширеності у країні цінностей самовираження та рівнем її благополуччя.

У другій категорії до *традиційних цінностей* належать релігія, сім'я, патерналізм, соціальний конформізм; до *секулярно-раціональних* – раціональна поведінка, досягнення успіху, перевага світської держави, незначна роль релігії. Традиційні цінності яскраво виражені у країнах Латинської Америки та Африки. Натомість секулярно-раціональні цінності притаманні перш за все жителям європейських країн з високою часткою протестантизму (Швеція, Швейцарія, Німеччина, Нідерланди) [4, с. 91]. Результати

WVS доводять, що економічний розвиток і зростання матеріальних ресурсів приводять до розвитку цінностей самовираження, а на цій основі, своєю чергою, відбувається розвиток і становлення демократії.

Отже, розглянемо, яким чином українці відповідали на питання анкети, що стосуються економічної сфери життя. Зазначимо, що соціологічна вибірка під час опитування нараховувала 1500 осіб, з них 675 чоловіків і 825 жінок. За віковим параметром вибірка розподілилася так: від 18 до 29 років – 340 осіб, 30–49 років – 489 осіб і 50 і старше – 672 особи. Статистична похибка становила 2,6%.

Відповідаючи на питання про важливість для них роботи, 52,6% респондентів відповіли, що вона є для них дуже важливою, ще 26,2% вважають її доволі важливою. Отже, робота є, безсумнівно, важливим соціальним інститутом і сферою життя для переважної більшості українців.

Абсолютна більшість – 85,6% – респондентів вважають дуже важливою таку особистісну якість, як працьовитість, і прагнуть виховувати її у своїх дітей.

Разом із тим, українці, вочевидь, не відносять до числа абсолютно необхідних якостей ощадливість (бережливе ставлення до грошей та речей) – таку якість вважають за необхідне виховувати у дітей 45,1% опитаних. Ще менш популярною є безкорисливість – за неї віддали свій голос лише 19,1% респондентів.

Дослідження продемонструвало, що абсолютна більшість респондентів не є членами громадських організацій. Так, 85,5% не є членами профспілок. 96,8% респондентів не входять до складу жодних професійних об'єднань. 98,0% не належать до організацій із захисту прав споживачів.

Попри традиційні стереотипи, українцям все ж таки притаманна помітна гендерна рівність. Так, наприклад, 45,1% опитаних не згодні з твердженням про те, що якщо жінка заробляє більше, ніж її чоловік, то це скоріше викличе проблеми (згодні – 20,1%), а 53,2% згодні з тим, що працювати – це кращий спосіб для жінки бути незалежною. Крім того, 45,5% опитаних не згодні з тим, що за умови нестачі робочих місць перевага у їхньому отриманні повинна віддаватися чоловікам. 63,8% респондентів не згодні або абсолютно не згодні з тим, що якщо мати працює, то це погано для її дітей. Більша частина опитаних – 53,8% – не згодні з твердженням, що, в цілому, з чоловіків виходять кращі керівники бізнесу, ніж із жінок. Втім, оскільки 89,6% опитаних вважають, що вести домашнє господарство – така ж важлива, як робота, за яку платять зарплату, можна припустити, що непрацююча жінка-домогосподарка сприймається суспільством цілком нормально.

Водночас українці не дуже хочуть поступатися робочими місцями іноземцям – 73,8% респондентів ствердно відповіли на питання, що працедавці повинні надавати перевагу українцям, коли робочих місць мало.

Безумовно, суттєвий вплив на ціннісні орієнтації наших співгромадян, на жаль, має низький рівень життя, про що свідчать як економічні показники держави, так і відповіді на деякі питання анкети. Зокрема, 64,2% респондентів оцінюють фінансове становище своєї родини на 1–5 балів за 10-бальною шкалою, а 77,8% вважають економічне зростання найбільш важливою ціллю для країни на наступні десять років. Також 75,8% опитаних вважають найважливішим для суспільства стабільність в економіці.

Оцінюючи ймовірні такі можливі зміни в майбутньому, як зменшення важливості роботи, 42,8% українців оцінили це як погану перспективу, 31,9% – як гарну, 25,3% – байдуже до цього. Разом із тим, майбутній розвиток технологій 70,3% населення оцінюють як позитивний момент.

Обираючи можливий опис самих себе, респонденти відповідали таким чином. Бути багатим, мати багато грошей і коштовних речей важливо лише для 16,6% і ще 42,4% опитаних бачать у цьому окремі власні риси. Порівняно небагато українців хочуть бути дуже успішними і щоб оточення знало про їхні досягнення – важливо або дуже важливо це для 24,7% респондентів.

63,4% опитаних вважають, що найбільшою проблемою у світі є те, що значна частина людей проживає в бідності та нужденності.

Зіставляючи економічне зростання та екологічну безпеку, голоси розподілилися майже порівну: 47,7% вважають, що економічне зростання не повинно шкодити навколишньому середовищу, а 45,0% переконані, що економічний розвиток повинен бути пріоритетним попри екологічну небезпеку.

Однією з важливих проблем нашого (втім, як і будь-якого іншого) суспільства є соціальна нерівність. Так, 80,0% українців абсолютно або більшою мірою вважають, що треба зменшити різницю у прибутках серед населення.

Результати опитування засвідчили, що українське суспільство більш схильне до так званої «зрівнялівки» у доходах – 32,3% опитаних чітко виступають за це, а ще 25,8% близькі до такої точки зору. Попри вже тривалий час існування інститутів ринкової економіки та приватної власності, значна частина українців – 25% – вважає, що частку державної власності в економіці слід збільшити, тоді як за зростання частки приватної власності в бізнесі та промисловості категорично виступає лише 6,9% респондентів. Так само, значну залежність від держави та уряду демонструє відповідь на питання: «Чи згодні ви з думкою, що уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпеченими?» – 44,9% громадян повністю згодні з таким твердженням, ще 23,5% – близькі до нього. Натомість, повну відповідальність на себе покладають лише 4% опитаних.

71,7% українців так чи інакше вважають, що така характерна ознака ринкової економіки, як конкуренція, – це добре. 65,2% вважають, що старанна робота зрештою винагороджується.

Показово, що 54,9% респондентів більшою чи меншою мірою схилиються до думки, що люди можуть розбагатіти тільки за рахунок інших.

Також прикметно, що 39,8% не дуже довіряють, а 21,0% зовсім не довіряють профспілкам.

Характерно негативне ставлення до бізнесу значної частки населення простежується за відповідями на питання про довіру великим компаніям і банкам. Першим не дуже довіряють 40,7% опитаних, зовсім не довіряють – 17,9%; другим не дуже довіряють 41,0%, а зовсім не довіряють 26,4%.

Однією з невід'ємних ознак демократичного режиму українці вважають державну допомогу безробітним – так чи інакше це підтримують 88,2% опитаних. Ще однією рисою демократії наші співвітчизники вважають забезпечення державою рівності населення у прибутках – більшою чи меншою мірою за це виступають 78,7% респондентів.

Цікаво, що більшість опитаних – 84,6% – вважають цілком прийнятною ситуацію, коли їхнім начальником буде кваліфікована 30-річна людина. А от на аналогічну ситуацію із 70-річним кваліфікованим начальником 57,1% опитаних вважають скоріше неприйнятною. Водночас абсолютна меншість – лише 5,6% – вважають, що літні люди отримують від уряду більше, ніж заслуговують. Відповідаючи на питання про згоду чи незгоду із твердженням, що компанії, котрі наймають молодих, домагаються великих успіхів, ніж ті, що використовують працівників різного віку, ми маємо такі результати: абсолютно згодні – 9,3% респондентів, згодні – 33,7%, не згодні – 43,6%, абсолютно не згодні – 13,4%.

Цілком прогнозовано, що українці в більшості своїй переймаються вірогідністю втратити роботу – 64,4% опитаних це дуже турбує або турбує значною мірою.

Доволі значна частка респондентів – 60,9% – зізналася, що впродовж останніх дванадцяти місяців часто або іноді відчувала нестачу грошей.

Дослідження засвідчило, що у сфері правового регулювання економічних відносин українці є доволі законослухняними. Так, 86,5% опитаних так чи інакше вважає, що отримання державних виплат, на які у людини немає права, не заслуговує на виправдання. Так само, 89,0% вважають, що не заслуговує на виправдання ухиляння від сплати податків, якщо є така можливість.

Згідно з результатами опитування, більше половини – 56,3% – респондентів працюють в урядових (державних) установах, 37,3% – у приватних компаніях і 6,4% – у приватних некомерційних організаціях.

Приблизно порівну розподілилися опитані за видом праці – фізичною чи розумовою: першою переважно займаються 52,0% опитаних, другою – 48,0%. Майже ідентичні результати бачимо й у відповідях на питання: «наскільки ви незалежні, самостійні у вашій роботі?» – 51,9% українців більшою мірою несамостійні, переважно самостійні – 48,1%.

Результати дослідження продемонстрували такий класовий поділ суспільства: 42,9% респондентів відносять себе до робітничого класу, далі йде нижчий середній клас – до нього себе зараховують 32,2%, ще 14,6% ідентифікують себе із вищим середнім класом, 9,4% – нижчий клас і лише 1,0% записав себе до вищого класу.

Ранжуючи власні родини по групах за рівнем прибутку, більшість українців – 73,6% – записали свої сім'ї до груп із середнім або низьким рівнем доходу.

## ВИСНОВКИ

Таким чином, спираючись на наведені вище результати опитування, можна стверджувати, що для українського суспільства в економічній сфері життєдіяльності, в цілому, характерним є певний ціннісний симбіоз – поєднання цінностей виживання, раціональних і традиційних цінностей. Українці працьовиті, заощадливі, довіряють молоді, проте, водночас, більше схильні покладатися на державу, аніж на власні сили, не дуже довіряють приватному бізнесу та піклуються про навколишнє середовище.

Оскільки система економічних цінностей здійснює суттєвий вплив на ключові компоненти економічної поведінки людей на різних рівнях, важливою є перманентна діагностика ціннісних характеристик населення кожної конкретної країни, виявлення домінуючих у суспільстві стереотипів і цінностей. Тільки в результаті таких досліджень отримується інформація про реально існуючі неформальні правила, яка в подальшому може бути використана для розробки стратегічних і тактичних заходів економічної політики держави. ■

## ЛІТЕРАТУРА

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. С. Социологический словарь / пер. с англ. ; под ред. С. А. Ерофеева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. 620 с.

2. Балакірева О. М. Демократичні цінності в українському суспільстві. *Український соціум*. 2007. № 3. С. 7–25.

3. Балакірева О. М. Ціннісні орієнтації українського суспільства: 1996–1999–2006 рр. *Український соціум*. 2008. № 2. С. 135–164.

4. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития. М. : Новое издательство, 2011. 464 с.

5. Місютіна В. І. Соціально-економічна нерівність та зміна ціннісних орієнтацій українців // Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : монографія ; за ред. Балакіревої О. М. Київ, 2011. 592 с.

**6. Наумова М., Ручка А.** Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2013. Т. 1, вип. 1. С. 285–297.

**7. Ручка А.** Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг. Київ : ІС НАНУ, 2011. С. 201–215.

**8. Савельєв Ю. Б.** Емансипаційні цінності і толерантність у контексті модернізації українського суспільства. *Український соціум*. 2015. № 1. С. 68–81.

**9. Савельєв Ю. Б.** Ціннісні передумови формування активної громадянської позиції як прояву соціального включення в процеси модернізації. *Український соціум*. 2014. № 1. С. 66–77.

**10.** *Энциклопедия социологии*. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/4577/ЦЕННОСТИ>

**11.** World Values Survey. URL: [http://www.worldvalues-survey.org/index\\_surveys](http://www.worldvalues-survey.org/index_surveys)

#### REFERENCES

Aberkrombi, N., Khill, S., and Terner, B. S. *Sotsiologicheskii slovar* [Sociological dictionary]. Moscow: ZAO «Izd-vo «Ekonomika», 2004.

Balakirieva, O. M. "Demokratychni tsinnosti v ukrainському suspilstvi" [Democratic values in Ukrainian society]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 3 (2007): 7-25.

Balakirieva, O. M. "Tsinnisni oriiientatsii ukrainskoho suspilstva: 1996–1999–2006 rr." [Valuable orientations of Ukrainian society: 1996–1999–2006]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 2 (2008): 135-164.

"Entsiklopediia sotsiologii" [Encyclopedia of sociology]. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/4577/ЦЕННОСТИ>

Inglkharth, R., and Veltsel, K. *Modernizatsiya, kulturnyye izmeneniya i demokratiya: posledovatel'nost' chelovecheskogo razvitiya* [Modernization, cultural change and democracy: a sequence of human development]. Moscow: Novoye izd-vo, 2011.

Misiutina, V. I. "Sotsialno-ekonomichna nerivnist ta zmina tsinnisnykh oriiientatsii ukrainsiv" [Socio-economic inequality and change in the value orientation of Ukrainians]. In *Determinanty sotsialno-ekonomichnoi nerivnosti v suchasni Ukraini*. Kyiv, 2011.

Naumova, M., and Ruchka, A. "Tsinnosti i typy tsinnisnoi identyfikatsii v suchasnomu sotsiumi" [Values and types of value identification in modern society]. *Ukrainske suspilstvo: monitoring sotsialnykh zmin*. Vol. 1, no. 1 (2013): 285-297.

Ruchka, A. "Tsinnisni priorytety naseleння Ukrainy za umov suspilnykh transformatsii" [Valuable priorities of the population of Ukraine in the conditions of social transformations]. In *Ukrainske suspilstvo. Dvadtsiat rokiv nezalezhnosti. Sotsiologichnyi monitoring*, 201-215. Kyiv: IS NANU, 2011.

Saveliev, Yu. B. "Emansypatsiini tsinnosti i tolerantnist u konteksti modernizatsii ukrainskoho suspilstva" [Emancipatory values and tolerance in the context of the modernization of Ukrainian society]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 1 (2015): 68-81.

Saveliev, Yu. B. "Tsinnisni peredumovy formuvannya aktivnoi hromadianskoi pozytsii yak proiavu sotsialnoho vkluchennia v protsesy modernizatsii" [Valuable preconditions for the formation of an active civic position as a manifestation of social inclusion in the process of modernization]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 1 (2014): 66-77.

World Values Survey. [http://www.worldvaluessurvey.org/index\\_surveys](http://www.worldvaluessurvey.org/index_surveys)